

IDEJU VĒSTURE KOLONIĀLISMA PARADIGMĀ

Gints Apals, *Dr. hist.*

“Būtu aplami apgalvot, ka visa latviešu pirmskara politiskā doma kā vienvirziena iela ved tikai pie 18. novembra un Latvijas kā suverēnas valsts nodibināšanas. Vēsturē šādu vienvirziena ielu nemaz nav.” Ar šādu secinājumu Ivars Ījabs noslēdz savu niansēto apskatu par latviešu politisko ideju vēsturi laikā līdz 1905. gadam. Grāmatas *Nepateicīgie: latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*¹ autors jau ievadā izvirza tēzi, ka šīs idejas “pavisam noteikti nav Rietumeiropas paraugu atdarinājumi un aizlienējumi. Tie ir latviešu mēģinājumi sistemātiski domāt par politiku noteiktā vēsturiskā situācijā”.

Grāmatas stiprā puse ir visu tolaik izskatīto ideju apskats bez teleoloģiskas “nemainīgās valstsgribas” klātbūtnes. Tieši tāpēc šis darbs ir uzskatāms par nopietnu pētījumu, kam nav raksturīga nekritiska mūsdienu priekšstatu pārņemšana pagātnē. Tiek raksturotas visas nozīmīgās nostādnes, kas sava laika kontekstā pavadīja Baltijas provinču zemnieku kārtas pārvēršanos par pašpietiekamām nācijām ar politiskiem mērķiem.

Spektrs ir plašs – no jaunlatviešiem līdz revolucionārajiem sociālistiem, no galēji kreisā līdz galēji labējam spārnam. Šajā apskatā ir vieta daudziem domātājiem, kas neiekļaujas mūsdienu Latvijas vērtību sistēmā, ieskaitot latviešu “pirmo politiku” Frīdrihu Veinbergu un nesadzirdēto saucēja balsi Andrievu Niedru. Vēstures dekonstrukcija šādā nozīmē ir atsvaidzinoša un veselīga lasītājiem, kas kaut ko dzirdējuši par “melno Frici” un “tautas nodevēju”, bet nekad nav iepazinušies ar šo personību uzskatiem.

Ne mazāk vērtīga ir latviešu sociālistu ideju analīze, kur blakus tradicionālajai komunistu un sociāldemokrātu konkurencei par marksisma nesēju lomu nostājas krievu sociālrevolucionāru un anarhistu ietekmes raksturojums. Tieši šī grāmatas daļa palīdz saprast fundamentālās pārmaiņas, kas Latvijas sabiedrību skāra pēc 1917. gada revolūcijas un neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanas. Proti, “zemnieku sociālisma” principos balstīto agrārreformu un samērā kreisu ekonomisko politiku, ko atbalstīja nospiedošs sabiedrības vairākums.

Tāpat ļoti lietderīgas ir diezgan lakoniskās norādes uz panslāvistu un slavofilu idejisko ietekmi, kuras rezultātā vairāki politiķi un kultūras darbinieki latviešu nākotni redzēja vai nu slāvu tautu saimē, vai vismaz latviešu un lietuviešu kopībā. Abos gadījumos vadmotīvs bija opozīcija ne vien vācbaltiešu elites privilēģētajam stāvoklim, bet arī vācu kultūras un valodas ietekmei kopumā. Turklāt ģermanofobijas motīva klātbūtne vērojama lielākajā daļā citēto politiskās domas paraugu. Tie rāda, ka apskatītajā laika posmā vēlme identificēt vācbaltiešus ar Vāciju bija ļoti izteikta, tāpat kā latviešu vēlme pašidentificēties ar Krievijas valsti.

Tādā nozīmē grāmatas virsraksts gan ir nedaudz maldinošs. Latviešu politiskā doma attīstījās galvenokārt Baltijas provinču un Krievijas Impērijas kontekstā, Eiropas politiskās idejas latviešu vidē ienāca pastarpināti. Turklāt šī tendence nostiprinājās pēc rusifikācijas politikas ieviešanas 19. gadsimta 80. gados. Absolūts vairākums latviešu sabiedrisko darbinieku ieguva izglītību Krievijas augstskolās, personisku pieredzi Eiropā bija guvuši tikai atsevišķi cilvēki. Situācija sāka mainīties gadsimtu mijā, kad trimdā uz Eiropu vai Ameriku devās lielāks skaits kreiso aktīvistu. Taču arī tad

¹ Ījabs, I. (2023) *Nepateicīgie: latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga : Jumava.

daudzi turpināja darboties krievu revolucionāro emigrantu vidē. Līdz ar to, ja arī sākotnējie intelektuālie impulsi atvasināmi no Eiropas, tad praktiskā politika vienmēr tika veidota Baltijas provinču un Krievijas Impērijas kontekstā.

Diemžēl Ivara Ījaba analīze apraujas ar 1905. gadu, radot diskutablu priekšstatu, ka masu aktivitāte, vispārējs haoss un vardarbība veidoja politisku nāciju. Ideju vēstures kontekstā 1905. gads nerādīja neko principiāli jaunu un neatstāja paliekošus politiskus mērķus, pat ne skaidri formulētu Latvijas autonomijas ideju. Šī iemesla dēļ grāmatas nākamajā izdevumā būtu nepieciešams pievērsties laika posmam līdz 1918. gadam, analizējot Pirmā pasaules kara un 1917. gada revolūcijas ietekmi. Tas būtu svarīgi arī konteksta nozīmē, jo latviešu politisko ideju attīstību šajā posmā raksturoja arvien pieaugoša Krievijas faktora nozīme, kas kulminēja lozungā par brīvu Latviju brīvā Krievijā.

Grāmatā analizētais materiāls nesniedz skaidru atbildi, kāpēc (citējot J. Zāliša un J. Goldmaņa parakstīto uzsaukumu *Pulcējaties zem latviešu karogiem*) Pirmajā pasaules karā revolucionārā latviešu tauta gāja “plecu pie pleca” ar “diženo krievu tautu”, kāpēc strēlnieku pulcēšanās gan lozungos, gan praksē notika “zem divgalvainā ērgļa spārnēm”, vienlaikus ticot caram, “Krievijas nesalaužamai varenībai” un latviešu tautas gaišākai nākotnei šajā impērijā. Tieši tāpēc šķiet problemātiski, ka par vienojošo principu latviešu politiskās domas attīstībai autors uzskata antikoloniālas cīņas motīvu.

Koloniālisma paradigmas izvirzīšana priekšplānā atstāj neatbildētus jautājumus par imperiālisma faktora nozīmi. Latviešu politiskās idejas attīstījās Krievijas Impērijas nomalē. Varbūt ne katrs etniskis un sociāls konflikts tādā situācijā uzskatāms par antikoloniālu atbrīvošanās cīņu. Autora konsekventie centieni raksturot vācbaltiešu kopienu kā koloniālu eliti izvirza jautājumu par imperiālisma un koloniālisma paradigmu savietojamību.

Ja apskatītājā laika posmā Latviju vispār varētu uzskatīt par koloniju, tad tā pilnīgi noteikti bija Krievijas kolonija. Metropole atradās nevis Berlīnē, bet Pēterburgā. Vietējo eliti veidoja ne

vien Krievijas tronim lojālie vācbaltieši, bet arī krievu ierēdņi un Impērijai ne mazāk uzticīgie latviešu pilsoniskie politiķi. Ļoti iespējams, ka viņu ilgstošā orientēšanās uz Krievijas valdības veiktām reformām drīzāk liecina par nolūku panākt politiskās un ekonomiskās varas pārdali lokālā mērogā, nevis par vēlmi atbrīvoties no kāda koloniāla hegmona.

To pašu varētu teikt par latviešu sociālistu centieniem pēc sabiedrības modernizācijas ar vardarbīgām metodēm. Revolucionārās cīņas mērķi nekādā ziņā neaprobežojās ar Latvijas teritoriju. Turklāt tas notika situācijā, kur Krievijas valdība jau ilgstoši integrēja Baltijas provinces Impērijā, likvidējot Baltijas autonomiju un atšķirības no citām valsts daļām, kā arī pielīdzinot Latvijas iedzīvotājus visiem citiem cara pavalstniekiem. Šeit derētu atcerēties, ka kolonijām un to iedzīvotājiem parasti ir īpašs juridisks statuss, kas atšķiras no metropoles.

Ivara Ījaba centieni no jauna konceptualizēt Latvijas vēsturi paši par sevi ir ļoti apsveicami. Koloniālisma paradigma noteikti ir viens no vairākiem analīzes instrumentiem. Tomēr jāņem vērā arī reģionālais konteksts un Latvijas vēsture jāskata salīdzinājumā. Jānoskaidro, vai lietuviešu, igauņu, poļu un somu apdzīvotās teritorijas vēstures literatūrā primāri raksturotas kā Krievijas kolonijas. Jāmeklē arī atbilde uz jautājumu, kāpēc latviešu zemnieku sacelšanās pret muižnieku varu būtu uzskatāma par antikoloniālu cīņu, bet krievu zemnieku rīcība analogiskā situācijā – par sociālu revolūciju.

Ja koloniālisma koncepciju pamato ar latviešu un vācbaltiešu pretrunām, tad vērts pievērst uzmanību hronoloģijas problēmām. Būtu svarīgi noskaidrot jautājumu, vai koloniāla situācija Baltijā izveidojās jau 13. gadsimtā vai tā varēja rasties vairākus gadsimtus pirms centralizētu valstu veidošanās Krievijā un Eiropā. Ja arī skaidra atbilde uz šo jautājumu nav iespējama, tad tomēr būtu lietderīgi izvirzīt hipotēzi par to, kurā laikā Baltijas feodālā sabiedrība ieguva koloniālu raksturu, tās augšslānis kļuva par koloniālu eliti, bet zemākās kārtas – par apspiestu tautu ar vienojošu nacionālas atbrīvošanās cīņas mērķi. Tas būtu pat nepieciešams, lai ideju vēsture saplūstu ar sociālo vēsturi.